

Dossier Actief Pluralisme

INHOUDSTAFEL

Inleiding

Definities

Pluralisme

Passief pluralisme

Actief pluralisme

Formeel secularisme en substantieel secularisme

De praktijk van het pluralisme

Ontstaat actief pluralisme vanzelf?

Waarom actief pluralisme?

Dialogoog door openheid

Een stukje geschiedenis

Het vroegere Europa

Levensbeschouwelijk Europa vandaag en morgen

De situatie vandaag

Geen Verlichtingsfundamentalisme

Kritische noot: een moreel Esperanto?

Waarde van verschillende tradities

Actief pluralisme en de scheiding van Kerk en Staat

Grondwet

Maatschappelijke problemen en uitdagingen

Welke weg in de toekomst?

Onderwijs en Actief Pluralisme

Situatie in het onderwijs in België

Een vak levensbeschouwing of interlevensbeschouwelijke projecten?

Sociaal-cultureel werk en Actief pluralisme

Welke rol kan het verenigingsleven opnemen?

Visies op het omgaan met levenbeschouwelijke diversiteit

Interlevensbeschouwelijke dialoog en interlevensbeschouwelijke projecten

Visie van HVV over het omgaan met pluralisme

Visie HVV

Projecten en voorbeelden (eigen projecten, samenwerkingsprojecten en projecten van derden)

Overige initiatieven – voorbeelden

Bronnen

Overige tips

Inleiding

“De scheidingslijn tussen goed en kwaad loopt door het hart van ieder mens.” (Solzjenitsyn)

Het aantal mensen dat gelooft of een bepaalde religie of godsdienst aanhangt, zit wereldwijd in de lift. Vooral het christendom en de islam blijven een enorme aantrekkingskracht uitoefenen, zeker in Afrika en Azië. Maar verder is er bijvoorbeeld nog het hindoeïsme, dat nog steeds in aanhang groeit. Oorzaken van deze groei zijn te zoeken in: bekeringsijver, kolonisatie of de gevolgen daarvan, de blijvende of vernieuwde behoefte aan een houvast of ‘behoren’ (Eng. ‘belonging’) bij mensen in moeilijke tijden, verschuivingen in overlevering of bij jongere generaties - die bijvoorbeeld animistische tradities en tal van kleinere ‘oerreligies’ verlaten om zich bij grotere kerken en tradities aan te sluiten. Maar ook de sterke, wereldwijde bevolkingsgroei op zich zorgt ervoor dat er steeds meer gelovigen, volgelingen of kerkgangers zijn!

In het Westen zagen we de voorbije decennia, althans wat “de autochtone bevolking” betreft daarentegen eerder een secularisering van samenlevingen. Tegelijk is er niettemin een toegenomen belangstelling voor oosterse tradities, zoals het boeddhisme en zenboeddhisme. Ook kunnen we de opkomst noteren van allerlei nieuwe of (neo-) religieuze bewegingen, al dan niet onder invloed van de aanwezigheid van migranten.

Het gegeven is dus dat onze wereld vandaag honderden miljoenen gelovigen telt, verspreid over ettelijke (grote en kleine) tradities, kerken en stromingen, die op hun beurt ook worden beïnvloed door de lokale cultuur, sociale context en politieke omstandigheden.

Religie en levensbeschouwing (en alles wat ermee te maken heeft) beleeft met andere woorden - en dit ‘ondanks’ de plaats die technologie, wetenschappelijk onderzoek en kapitalistische dynamieken in de levens van vele mensen spelen - een echte heropleving of ‘renaissance’. Haar invloed op het maatschappelijke leven en vaak ook op het politieke beleid blijft dan ook vrij groot en is moeilijk te negeren.

Definitie(s)

Pluralisme

“Systeem van politiek, maatschappijleer of opvoeding dat het bestaan en de samenwerking van verschillende leidende beginselen of overtuigingen naast elkaar erkent” lezen we in Van Dale.

Pluralisme verwijst naar de feitelijke veelheid of diversiteit aan opvattingen en overtuigingen. Wij zijn hier

uiteraard vooral geïnteresseerd in het levensbeschouwelijk pluralisme en niet het politieke of andere vormen van pluralisme/

Wijlen Leo Apostel omschrijft dit pluralisme als volgt: het feitelijk naast elkaar bestaan van verschillende levensbeschouwelijke deelgroepen binnen de totale groep; de mate waarin deze feitelijke verscheidenheid door de leden van de totale groep positief wordt aanvaard en tot grondslag wordt genomen voor de opbouw van de samenleving; en tenslotte de wijze waarop dientengevolge concrete vormen van samenleven en samenwerken van de verschillende deelgroepen tot stand komen en worden georganiseerd.

In een pluralistisch model kan ook de overheid op meerdere manieren omgaan met de gegeven diversiteit. Zo onderscheidt men bijvoorbeeld het verticaal en het horizontaal pluralisme.

In de praktijk kan onder verticaal pluralisme worden verstaan: de vrijheid van eredienst en onderwijs in België. Dit leidt tot het oprichten van verschillende instellingen met elk een eigen, verschillende levensbeschouwelijke visie, op één enkel domein. Daarnaast is er het horizontaal pluralisme: dit concept wordt gehanteerd om de situatie te beschrijven waarin alle diverse, uiteenlopende levensbeschouwelijke strekkingen (of minstens de hoofdrolspelers) worden samengebracht en gevaloriseerd in één enkel instituut dat alles cumuleert (een voorbeeld vormen de bibliotheken in ons land, waarbij met het bibliotheekdecreet de private en openbare instellingen gefuseerd zijn).

Passief pluralisme

Passief pluralisme betekent eenvoudig uitgedrukt de idee dat desinteresse en neutraliteit de (beste) manier is om met levensbeschouwelijke diversiteit om te gaan. “Leven en laten leven” is dan het devies. Men spréékt met andersdenkenden niet over levensbeschouwingen of het levensbeschouwelijke (of indien wél enkel met gelijkgezinden), maar tolereert elkaar ‘passief’. Men leeft in die zin dan ook naast elkaar, niet mét elkaar.

“We hebben te lang niet durven spreken over levensbeschouwing, in de hoop dat we het moeilijke probleem konden houden waar we het gestoken hadden: in de huiskamer” schreef Steve Stevaert al in zijn boek *Ander geloof*. We leefden de voorbije decennia dan wel in een multiculturele (en zelfs interculturele) samenleving, maar over levensbeschouwing zwegen we zedig.

Bij ons is de typische uitingsvorm van passief pluralisme het model van de verzuilde samenleving. Religieuze / levensbeschouwelijke stromingen of tradities krijgen ‘netjes afgebakende’ structuren en middelen ter hand om hun eigen ding te doen en “that’s it”. Maar niet alle gemeenschappen worden erkend: ze vallen dus uiteen in erkende en niet-erkende. Men mag preken voor eigen parochie, maar moeit zich best niet met andermans kerk... De overheid mengt zich zelf niet in deze gemeenschappen. Elke gemeenschap heeft een eigen visie en zekerheden en het is niet nodig om hierover met anderen, die 'opgesloten zijn' in hun eigen gemeenschappen en denkbeelden, in gesprek te gaan. Er is dus meestal sprake van segregatie. Het model van passief pluralisme leidt meestal tot een zeer statische manier van omgaan met levensbeschouwelijke diversiteit. Dit model heeft uiteraard tevens zijn merites: vanuit de (opgelegde)

tolerantie en het principe van scheiding Kerk – Staat werden aldus de basisvoorwaarden voor een samenleving waarin mensen gelijkwaardig worden behandeld, gecreëerd.

In een geglobaliseerde wereld met haar multiculturele, pluralistische samenlevingen, is deze aanpak evenwel weinig evident. Religie en levensbeschouwing krijgen er immers meestal een nieuwe 'boost' en het blijkt dat levensbeschouwing in het leven van veel mensen al bij al vrij belangrijk is (of blijft, of zelfs opnieuw wordt). Verder zijn er in werkelijkheid ook steeds meer situaties - in het dagelijkse leven maar ook in onze relatie tot de overheid - waarin de diverse visies en praktijken willens nillens met elkaar geconfronteerd worden - in het ziekenhuis, op school, achter en voor de loketten bij de overheid, in de eigen straat zelfs,... (denk bijvoorbeeld maar een religieuze feesten)

De hedendaagse sociaal-culturele context laat met andere woorden eigenlijk maar moeilijk toe dat we ons hullen in levensbeschouwelijke onverschilligheid, laat staan in een vrij onvatbare en eerder onwerkelijke 'neutraliteit'. Als gemengde samenlevingen krijgen we onvermijdelijk te maken met deze nieuwe confrontatie met het levensbeschouwelijke.

Tal van praktijken, gewoonten, of zelfs eenvoudige basisintuïties en samenlevingsregels waarover lange tijd een consensus bestond -gecreëerd vanuit de levensbeschouwelijke meerderheid en te aanvaarden door de (relatief) weinige minderheden - komen in zo'n pluralistische samenleving in feite opnieuw ter discussie te staan. Er zijn immers steeds meer 'minderheden' en de consensus staat dan al snel op de helling.

Actief pluralisme

“Het pluralisme is een systeem dat verschillende levensbeschouwingen, culturen en politieke voorkeuren naast elkaar erkent. Deze verschillende voorkeuren hebben het recht om te bestaan en om invloed uit te oefenen op de politieke beleids- en besluitvorming.”

“Actief pluralisme houdt het niet enkel bij respect voor andere visies maar overstijgt die neutraliteit om de diversiteit in de samenleving zichtbaar te maken. Deze activering zorgt voor dialoog tussen verschillende opvattingen en dat werkt verbindend.” (def. Socius)

In de praktijk wordt actief pluralisme vaak vertaald naar een verzuilingsmodel (cfr. België), waarbij belangrijke groepen een bevoorrechte positie verkrijgen – een echte afspiegeling heet moeilijk praktisch te realiseren. Dit kan en zal echter vaak resulteren in gesloten gemeenschappen waarbij men stereotypen en vooroordelen over elkaar gaat bevestigen. De overheid zal zich doorgaans neutraal opstellen, de dialoog faciliteren en zorgen voor representatieve organen voor de verschillende levensbeschouwelijke gemeenschappen, terwijl in het onderwijs keuzevrijheid heerst (waarbij vanuit uiteenlopende visies met eigen leerplannen naar buiten wordt getreden).

Actief pluralisme houdt het bieden van *ruimte* aan verschillende levensbeschouwingen in, levensbeschouwingen die actief kunnen uitgedragen worden, maar nooit aan anderen opgedrongen. Actief pluralisme hangt samen met inclusief denken: men wil de ander niet uitsluiten maar juist in overweging, in ogenschouw nemen. Men wil stilstaan bij de reële betekenis en effecten van elke positie. In een visie van

actief pluralisme ziet men het anderszijn van de ander als een kànns.

In dit model kiest men daadwerkelijk voor ontmoeting, confrontatie, kiest men ervoor om niet te verkrampen. Mensen durven uitkomen voor hun geloof / levensbeschouwelijke overtuiging en zelfs een existentiële getuigenis 'afleggen' van hun eigen wereld- of levensbeschouwing. Net omdat men sterk in de eigen schoenen staat, kan men ook openstaan voor redelijke dialoog met andersdenkenden.

Het is daarbij belangrijk om geen karikaturen te maken van elkaar maar om écht te ontmoeten, het liefste vanuit de diepte van het eigen zijn en de eigen, authentieke overtuiging.

Het is daarom dus zeker niet zinvol om louter te focussen op de problemen van "samenleven in verschil", noch te vervallen in cynisme, laat staan om anderen eenzijdig en negatief af te schilderen als "beperkt, slecht, ...".

Actief pluralisme is zélf geen levensbeschouwing maar een *houding* ten aanzien van de diverse levensbeschouwingen in een samenleving. Het is gericht op de (inhoudelijke) dialoog *binnen* en *tussen* levensbeschouwingen - met andere woorden de intralevensbeschouwelijke en interlevensbeschouwelijke dialoog. In deze visie neemt men de invloed die levensbeschouwing kan uitoefenen op mensen én het samenleven, ernstig; men ontkent hun oriënterende of structurerende rol niet.

Het interessante is dat net vanuit deze openheid, erkenning en gevoeligheid de inhoud van de verschillende levensbeschouwingen met elkaar vergeleken kan worden, de geschiedenis van hun evolutie worden bestudeerd en de rol die deze spelen in de uitbouw van de samenleving, opnieuw onder de aandacht kan worden gebracht.

Als *concept* kan het 'actief pluralisme' echter zowel ten goede als ten kwade worden gebruikt. Het kan een aanleiding vormen om mensen tot dialoog te brengen, maar ook om ze tegen elkaar op te zetten. Het is dus steeds aangewezen om oplettend te zijn wat het gebruik ervan betreft.

Pluralisme zodanig invullen dat ze handelt over de *afwezigheid* van ideeën en meningen, en een uitingsvorm wordt van gebrek aan passie of bezieling, is niet interessant en wenselijk. Mensen moeten hun ideeën of dromen kunnen en durven koesteren. "Niemand heeft de volledige waarheid in pacht."

Het is dus geen uitzichtloos, kleurloos pluralisme en een gesprek die nergens meer over gaat... Geen wentelen in een uitzichtloze redelijkheid en zekerheid dat we toch van mening verschillen zodat werkelijk ontmoeten geen kansen krijgt. Nee: actief pluralisme biedt juist de mogelijkheid om de eigen opvattingen te *verfijnen en verrijken* globaal genomen het (belang van) levensbeschouwingen voor mensen in de samenleving zichtbaarder te maken.

Formeel secularisme en substantieel secularisme

In ons land zijn de regelingen voor de verhouding tussen de staat en de levensbeschouwingen gericht op "een beperkt aantal, homogene en duidelijk van elkaar gescheiden levensbeschouwelijke gemeenschappen". Daar komt in de nabije toekomst misschien verandering in, maar vooralsnog is het zuilensysteem via institutionalisering diep geworteld in onze samenleving.

Tegenover de modellen waarbij groepsverschillen worden geïstitutionaliseerd - zoals doorgaans het geval is bij actief en passief pluralisme, gezien de overheid de gemeenschappen erkent en al dan niet financiert - staan de secularistische modellen, waarbij groepen en gemeenschappen zich op eigen kracht moeten bewijzen.

In een model van formeel secularisme bijvoorbeeld krijgen groepen en gemeenschappen geen erkenning en genieten ze geen voorrechten. De overheid heeft enkel de taak de keuzevrijheid aan burgers te garanderen, ze is verder neutraal. Het onderwijs zal in dit model de leerlingen slechts minimaal en vrijblijvend informeren over de keuzemogelijkheden, controverses worden daarbij zoveel mogelijk vermeden. In de praktijk zullen er meer verschillende religieuze instellingen of scholen van welbepaalde levensbeschouwelijke signatuur ontstaan, waarbij mensen echter ook méér opgesloten zullen zijn/blijven in hun eigen gemeenschappen. Deze optie zou ook zorgen voor grotere levendigheid en debat op levensbeschouwelijk vlak, gezien de formele overheidsondersteuning of bescherming ontbreekt.

Ook het substantieel secularistisch model verschilt van de pluralistische opties. De overheid zal in dit geval een minimale gedeelde cultuur garanderen, door mensen te steunen in dialoog en de ontwikkeling van vaardigheden om met levensbeschouwelijke diversiteit om te gaan te ondersteunen. Het onderwijs kan dan jongeren voorbereiden op een pluralistische maatschappij en hen voldoende informeren om later een gefundeerde, vrije keuze te maken (publieke scholen) – met uitgebreide lesprogramma's over levensbeschouwingen en diploma's tot gevolg – weliswaar beantwoordend aan vooraf bepaalde criteria. Of er kan gekozen worden voor een complete vrijheid van onderwijs (principe van de vrije markt), met als gevolg het floreren van uiteenlopende levensbeschouwelijke projecten. Toch heeft de overheid zelf ook hier opnieuw de rol van bewaker van het algemeen belang en is dus neutraal: er is geen ruimte voor ostentatieve symbolen en mistoestanden mogen worden aangeklaagd. Levensbeschouwingen en hun instellingen worden echter ook niet kunstmatig in stand gehouden, maar moeten werken op eigen kracht en vanuit hun interne dynamiek.

De praktijk van het pluralisme

Ontstaat actief pluralisme vanzelf?

Het is moeilijk in te schatten of we kunnen verwachten dat mensen *spontaan* vanuit hun eigen religies of levensbeschouwingen de dialoog, uitwisseling en vrije discussie met 'anderen' zullen aangaan. Daartoe moeten mensen immers reeds al in staat zijn enigszins kritisch te reflecteren over de eigen levensbeschouwing én is tevens een actieve belangstelling in 'de ander' nodig.

Het aangaan van een permanente dialoog tussen levensbeschouwelijke gemeenschappen en individuen met uiteenlopende levensbeschouwelijke achtergronden, zou het ideaal zijn. Als men met elkaar in dialoog

kan treden en aldus reële (of ingebeelde) tegenstellingen probeert te overstijgen, zonder daarbij de eigen identiteit op te geven, kan gemeenschappelijke grond worden gevonden voor een gesprek en op termijn zelfs een relatief harmonieus (maar nooit echt conflictenvrij) samen leven.

Het is duidelijk dat dergelijke maatschappelijk ideaal ook inspanningen vraagt van de overheid: zij kan ontmoeting en dialoog faciliteren en bevorderen en samen met andere instellingen en structuren in de maatschappij (scholen, werkgevers,...). Ze kan tegelijk ook de levensbeschouwelijke *keuzevrijheid* blijven garanderen en voldoende ruimte creëren voor de *beleving* hiervan. Daarbij kan het uiteraard niet de bedoeling zijn om te overtuigen, betuttelen of om bepaalde groepen of strekkingen structureel te discrimineren of te bevoordelen.

Dat we niet vooraf weten welke resultaten dergelijke vrije ruimtes en interlevensbeschouwelijke gesprekken/dialogen opleveren, moeten we erbij nemen. Dit vormt ook geen bezwaar. Het belangrijkste is immers het gesprek zélf en niet het resultaat ervan! Want alleen via gesprek of wederzijds onderzoek, (h)erkennen we de ander en kan wederkerigheid – een voorwaarde voor waarlijk ‘samen leven’ – ontstaan. Vandaaruit kan men dan verder evolueren naar bijvoorbeeld het samenwerken aan een gemeenschappelijk project.

“Actief pluralisme tematiseert veeleer de achtergrond waartegen concrete antwoorden worden gewikt en gewogen. Het actief pluralisme nodigt allereerst uit tot het creëren van een open ruimte waarin we levensbeschouwelijke thema's kunnen bespreken en waarin ieder individu zijn diepste identificaties en drijfveren mag uitspreken.”

Waarom actief pluralisme?

In een model van ‘passief pluralisme’ accepteert men de levensbeschouwelijke diversiteit en tolereert elkaar. Er heerst niettemin al snel een sfeer van onverschilligheid. We hebben dan wel een formeel of principiële respect voor elke individuele of groepskeuze, maar houden vast aan de lijn van zich niet in te mengen met elkaar en we vallen dus terug op een soort van passieve terughoudendheid.

Wanneer men kiest voor actief pluralisme, dan gebeurt dit doorgaans vanuit het besef dat een houding of ideaal van strikte ‘neutraliteit’ (en de eruit voortvloeiende onverschilligheid) eigenlijk geen recht doet aan de diversiteit en het belang die levensbeschouwelijke referentiekaders en ideeën voor mensen kunnen hebben; morele ideeën en visies op waarheid worden immers vrij vaak aangestuurd vanuit dieperliggende of achterliggende (levensbeschouwelijke, religieuze) referentiekaders, bronnen of paradigma's - ze komen doorgaans “niet uit het niets”. Gezien dergelijke ideeën ons dagelijks handelen, interpreteren en (be)oordelen mee bepalen, en dus ook de wijze van leven en samenleven beïnvloeden, is het zinvol er een gesprek over aan te gaan. Op deze manier kunnen mensen zich daadwerkelijk oefenen in of wagen aan een echte dialoog en kritische reflectie.

Bovendien helpt een praktijk van actief pluralisme het taboe doorbreken dat soms heerst op het spreken

over (levensbeschouwelijke) zingeving. Het mag zeker ook over inhoud(en) gaan en men mag positie kiezen, kleur bekennen, zelfs bronnen expliciteren en aangeven welke rol deze innemen voor het dagelijks leven. Men wordt dus niet gedoemd tot een “kleurloze neutraliteit”, of een ‘plicht’ om zichzelf en de eigen ideeën en overtuigingen te verbergen of verhullen.

Dit is ook duidelijk te lezen in de toelichting bij de beginselverklaring van het Centrum Pieter Gillis (Universiteit Antwerpen). Onderzoekers van dit centrum menen dat in de 21ste eeuw de tijdsgeest, de sociale context en het intellectuele klimaat veel beter toelaten om in het maatschappelijk debat de grote, laatste (existentiële) vragen te stellen en hierover in gesprek te gaan of tot reflectie te komen. Via een combinatie van de 'zoektocht naar waarheid in verdraagzaamheid' en de 'wijsheid van de onzekerheid' van de 16de eeuwse humanisten, kan men vandaag werken aan een ideaal van redelijkheid, waarin niet enkel wetenschappelijke, maar ook morele en levensbeschouwelijke vragen onderwerp van discussie, gesprek en onderzoek kunnen en mogen uitmaken. Een interessante gedachte...

Dialogoog door openheid

Een authentieke dialoog vanuit een actief pluralistisch model is open in twee opzichten: als deelnemer treedt men in openheid in dialoog; en de dialoog zelf heeft ook een open einde. Voor zover er discussies of conflicten zijn, is het doel niet deze spanningselementen volledig uit te wissen, maar wel om ze continu tot thema van onderzoek en dialoog te maken.

Het principe achter de open dialoog is dat het nooit verantwoord kan zijn om mensen uit te sluiten, van hun vrijheid te beroven of in hun integriteit aan te tasten wegens hun levensbeschouwelijke achtergrond of opvattingen. (cfr. de Beginselverklaring actief pluralisme van de Universiteit Antwerpen).

Precies omdat samenlevingen vandaag als gevolg van migratie, globalisering,... veelal intern verregaand ‘divers’ zijn, heeft *de mensheid* vandaag de unieke kans om kennis te maken met een veelheid aan opvattingen, gebruiken en tradities. Dit is volgens kenners een historische situatie zonder precedent, ook al is deze verre van gemakkelijk. Wanneer ‘alle’ geschiedenissen, culturen en levensbeschouwingen samenkomen in één bepaalde sociaal-geografische ruimte, dan moeten de leden of aanwezigen zich terdege inspannen om met een ‘onbevangen’ en geïnteresseerde blik naar al deze medemensen te kijken en er (uiteraard steeds beperkt) mee in contact te treden.

Openheid is dan zeker een must.

We kunnen evenwel onmogelijk verlangen dat mensen zich éérs van hun *geschiedenis of eigenheid* (hun samengestelde identiteit die nooit 'af' is) ontdoen vooraleer ze zich in de publieke ruimte begeven of contact met elkaar leggen!

Contact leggen biedt het voordeel dat het kan resulteren in herbronnen of het in vraag stellen van eigen ideeën of (aspecten van het) eigen gedrag. Het zou dus bijzonder jammer zijn deze kansen te negeren. Want dan verwordt het maatschappelijke terrein al te makkelijk tot een ruimte waarin we enkel nog 'leven en

laten leven'.

Interlevensbeschouwelijke dialoog is in de eerste plaats een vorm van dialoog. Daarom is het interessant om de basisvoorwaarden voor dialoog ook eventjes aan te stippen. Voorwaarden van oprechte en democratische dialoog zijn onder meer: wederzijds respect, wederzijdse belangstelling, aandacht kunnen opbrengen, de capaciteit om de eigen mening of overtuiging te uiten maar deze ook tijdelijk opzij te zetten, de kunst van vragen stellen ter verduidelijking.

Een stukje geschiedenis

Het vroegere Europa

In de zestiende en zeventiende eeuw werd Europa geteisterd door godsdienstoorlogen. Sinds 1648 (Vrede van Westfalen) is Europa geëvolueerd naar een status van levensbeschouwelijke vrede op basis van consensus. In Frankrijk kent men vandaag het model van de laïciteit, terwijl in België (en Nederland) een model van verzuiling ontstond.

Dit was heel handig omdat religieuze strijd op deze manier werd vermeden. Bedoeling ervan was dat mensen zich niet meer vogelvrij verklaard of uitgesloten zouden weten omwille van hun religieuze of levensbeschouwelijke overtuigingen. De angst voor de gevolgen van de strijd rond levensbeschouwelijke of religieuze ideeën, werd ingeperkt door middel van privatisering en verzuiling – wat meteen echter ook de inhoudelijke dialoog en het debat stil legde.

Vandaag stellen religieuze experts, onderzoekers en levensbeschouwelijke pioniers, maar zelfs menig 'gewone' gelovige en niet-gelovige, steeds vaker vragen bij dit model van stilzwijgende conflictvermijding. Hebben we echt baat bij bewuste onwetendheid en bij gesloten gemeenschappen, als we nu eenmaal een samenleving en ook een toekomst met elkaar (moeten) delen?

Want de context is intussen sterk gewijzigd, en in Europa is de levensbeschouwelijke kaart de voorbije decennia zelfs grondig hertekent. Vroeger had je in Europa een katholieke meerderheid, een protestantse minderheid (in het Noorden) en wat kleine groepjes of enkelingen die zich vrijzinnig noemden. Vandaag noemen heel wat Europeanen zich volgens onderzoeken vaak 'gelovig' maar dan niet in een kerkelijke god, meer eerder in een hogere macht of minstens in 'iets' (cfr. Vermeersch: 'ietsisme'). Mensen *geloven* dikwijls op een zeer persoonlijke manier, zonder dat ze daarom (vanuit de hoedanigheid van dat geloof) tot

welbepaalde gemeenschappen behoren. Dit wordt omschreven als 'believing without belonging' – fenomeen dat ook wordt toegeschreven aan individualisering.

De Europese sociale en culturele realiteit is naar aanleiding van verregerende immigratie sterk veranderd: mensen met sterk uiteenlopende levensbeschouwelijke overtuigingen komen en leven samen in eenzelfde geografisch en bestuurlijk gebied. Veel van deze mensen willen hun geloof of overtuiging het liefst (vrij openlijk) belijden.

Het aantal uiteenlopende religies, levensbeschouwingen en zingevingssystemen (inclusief de diverse interne strekkingen en scholen) swingt intussen ook de pan uit, en hun aanhangers of leden hebben allemaal wel zo hun eigen ideeën, wensen en zelfs eisen. Een goede manier vinden om dit alles als overheid, maatschappelijke instelling of gewone burger een plaats te geven, is dus geen sinecure.

Levensbeschouwelijk Europa vandaag en morgen

Hoe moet of kan het dan verder?

Prof. Ludo Abicht stelt dat het in elk geval een slecht idee is om het pleidooi voor 'actief pluralisme' te beperken tot een moralistische benadering op grond van ons Westers waardesysteem. Hij meent dat de reële veranderingsprocessen en dynamiek van uitwisseling veel véerder gaan, en ons hele wereldsysteem onomkeerbaar kunnen en zullen veranderen - zonder dat iemand echt weet waar we zullen uitkomen.

Actief pluralisme als project én als waagstuk dus... waarbij we niet mogen verwachten dat alles over rozen zal gaan.... Noch dat demagogen of fundamentalisten het zullen nalaten te proberen om het debat te kapen of hun slogans in politieke eisen om te zetten.

Maar momenteel blijft de 'beoefening' van actief pluralisme veelal nog vrij beperkt: activisten en professionals, pioniers, academici met een visie terzake of gemeenschappen die een zekere gemeenschappelijke noemer hebben (zij die bijvoorbeeld een zelfde heilig schrift delen of vrij verwante religieuze visies hebben), "doen eraan". Ten aanzien van de (vele) 'anderen' heerst doorgaans onwetendheid, wantrouwen of zelfs vijandigheid. Er is dus zeker nog een weg te gaan... Hoewel bijvoorbeeld in het onderwijs het stilzwijgen terzake – onder andere door het debat over de hoofddoek – is tenminste verbroken.

Maar momenteel stelt zich ook - niet in het minste voor de overheden – de moeilijke uitdaging om elke overtuiging of praktijk - of minstens elke overtuiging of praktijk die niet in strijd is met de mensenrechten of de persoonlijke integriteit van mensen kan schaden - gelijkwaardig te behandelen (gelijkberechtigingsprincipe). Hoewel natuurlijk elke vorm van extremisme en racisme etc. veroordelen, uit welke hoek dit ook komt, uit den boze is.

Het spreekt verder nog voor zich dat de keuze voor actief pluralisme - gezien het dialoog, uitwisseling en (kritische) reflectie betreft – lang niet iederéén zal kunnen bekoren. Sommigen houden nu eenmaal liever vast aan de eigen overtuiging en zijn rotsvast overtuigd van het eigen gelijk hierin, of ze blokkeren de dialoog

en het debat af omdat er teveel (eigen) belangen op het spel staan.

Bovendien moet men ook méér doen dan vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit preken. En mag actief pluralisme ook geen oefening zijn in ongenueanceerde zelfverdediging of irrationele zelfkastijding.

In het beste geval kan de praktijk van actief pluralisme leiden tot meer bevredigende compromissen voor het samenleven, waarbij mensen zich erkend voelen in hun identiteit en tegelijk ook bereid zijn om zichzelf te bevragen in het licht van nieuwe inzichten en ervaringen. Uiteraard is dit vaak een evenwichtsoefening.

De situatie vandaag

Geen Verlichtingsfundamentalisme

Het idee van het laten floreren van actief pluralisme betekent dat men afstand moet doen van een enge interpretatie van de Verlichting, waarbij men nagenoeg alles wat met religie, godsdienst of levensbeschouwing te maken heeft, wil zien verdwijnen, verbannen naar de privésfeer en bovenal wil afdoen als irrationeel, dus ongepast. Religie, levensbeschouwing, trage vragen, existentiële thema's en uiteenlopende visies hierop mogen in die interpretatie geen voorwerp van onderzoek zijn, omdat ze voor verdeeldheid zorgen en mensen dreigen terug te voeren naar een 'middeleeuwse onwetenschappelijkheid'.

Zij die het actief pluralisme echter genegen zijn, ervaren dat deze visie mensen al te vaak op hun honger laat zitten en zelfs kan leiden tot een "cultuur van de voorlaatste vragen", waarbij enkel over 'wetenschappelijke vragen' op een redelijke manier mag worden gesproken. Dit droogleggen van levensbeschouwelijk onderzoek en debat leidt eigenlijk tot een enorme verarming van de publieke sfeer. Want heel wat mensen ervaren het als een vorm van *vervreemding* als ze de kans niet hebben om levensbeschouwelijke overtuigingen en ervaringen te exploreren, te nuanceren en / of hertalen in het licht van nieuwe contexten en inzichten. (Centrum Pieter Gillis)

En precies dergelijke sfeer van verbanning en niet-spreken leidt vaak tot nog meer naïviteit en geweld en dreigt fundamentalistische stromingen (in alle levensbeschouwelijke strekkingen) meer succesvol te maken. Indien men met andere woorden récht wil doen aan de plaats van levensbeschouwing in het menselijke leven, dan moet men zich juist hoeden voor uitholling of onderdrukking van het levensbeschouwelijke.

Daarom hameren de medewerkers van het Centrum Pieter Gillis erop dat men in onze samenleving de levensbeschouwelijke bronnen en gemeenschappen ernstig moet nemen en dus niet ridiculariseren of negeren. Het moet daarom ook redelijkerwijs mogelijk zijn een maatschappelijke/sociale ruimte te creëren waarin mensen hun diepste drijfveren en identificaties mogen uitspreken (al kiest iedereen natuurlijk hoever hij/zij hierin gaat). Daarenboven is het volgens het Centrum Pieter Gillis ook zinvol om vandaag tevens de verhouding tussen levensbeschouwing(en) en wetenschap opnieuw te thematiseren in het maatschappelijke debat.

Inderdaad, we hebben de voorbije jaren in de praktijk gezien en ervaren hoe moeilijk het is (denk bijvoorbeeld aan het debat over de hoofddoek) om een strikte levensbeschouwelijke neutraliteit van de overheid, publieke instellingen en de openbare ruimte, te realiseren of moeten we zeggen “af te dwingen”.

Misschien is het dan ook stilaan tijd dat we deze eis ten gronde herzien, vanuit het besef dat we allemaal op een of andere manier “gekleurd” zijn door levensbeschouwelijke overtuigingen – zelfs indien we vrijzinnig zijn, eerder filosofische overtuigingen aanhangen of tot het kamp van de niet-praktiserenden behoren.

Dit alles betekent natuurlijk niet dat er geen dialoog of gesprek meer nodig zou zijn over *de basis* waarop we deze levensbeschouwelijke elementen kunnen toelaten binnen deze domeinen.

Eigenlijk is het precies in een wereld van globalisering, en in het bijzonder binnen het model van een democratische, seculiere rechtsstaat, dat een authentiek, vergelijkend onderzoek van levensbeschouwingen en het levensbeschouwelijke, mogelijk is. Zou het dan niet jammer zijn om deze kans tot wederzijdse kennismaking, ontmoeting en inhoudelijke (en innerlijke) verrijking, te laten schieten?

Kritische noot: een moreel Esperanto?

Volgens de Nederlandse filosoof Paul Cliteur is de invoering van de term actief pluralisme vrij bedenkelijk en zelfs eerder een uitdrukking van een soort conceptuele verwarring. Cliteur verwijt de pleitbezorgers van het actief pluralisme dat ze termen invoeren om een *ideaal* te propageren en niet zozeer om een aspect van de werkelijkheid mee te beschrijven. Hij wijst er met name op dat de openheid ten aanzien van de ‘andere’, in de praktijk vaak resulteert in tolerantie, cynisme of negatieve aandacht en niet in oprechte nieuwsgierigheid. Want terwijl het voor vrijzinnigen misschien nog vrij voor de hand liggend is om interesse te tonen en de andere standpunten als verrijkend te zien, zou dat voor gewone gelovigen veel minder het geval zijn.

Cliteur stelt verder dat westerlingen zélf eigenlijk overdreven kritisch staan tegenover de Westerse cultuur en deze te snel te vereenzelvigen met haar negatieve uitwassen (kolonialisme, racisme, eurocentrisme, onrechtvaardigheid,...) en te weinig met haar positieve elementen (zoals de focus op mensenrechten of de democratische rechtsstaat). Hij ziet het daarom als een gemiste kans dat er niet méér wordt gefocust op het verder seculariseren en laïciseren van de staat maar in tegendeel dat men erop gericht is om het gemeenschappelijke te motiveren en definiëren vanuit een religieus of levensbeschouwelijk discours.

Cliteur ziet dit als een uiting van een te vér doorgeschoten cultuurrelativisme waarbij we onszelf in een vrij kwetsbare (en zelfs ondermijnende) positie manoeuvreren. Hij is dan ook eerder voorstander van het model van de ‘laïcité’, waarbij men er zich sterk van bewust is dat waarden als gelijkheid, vrijheid, ... *verworven* zijn en steeds opnieuw moeten verdedigd worden en dus “niet opborrelen vanuit de heilige schriften”.

Cliteur oppert dat het beter zou zijn de principes van de rechtsstaat en de westerse maatschappijen op te voorgrond te plaatsen en vooral duidelijk uit te leggen welke seculiere beginselen in het voordeel zouden zijn van àlle staatsburgers. Want we lijken volgens hem te vergeten dat het altijd *mensen* zijn die respect verdienen en niet de culturele praktijken die ze (toevallig) aanhangen.

Toch zien andere experts dit helemaal ànders, en we wijzen met name op de voordelen vanuit de comparatieve filosofie. Vergelijkend onderzoek geeft onder meer aanleiding tot het idee dat het creëren van

een nieuw, ruimer kader en nieuwe concepten juist nuttig kunnen zijn om de dialoog en interactie tussen tradities te beschrijven. Het concept “interlevensbeschouwelijk” bijvoorbeeld is dan een manier om academisch te onderbouwen hoe een verruimde interactie er in de praktijk uitziet of kan uitzien. Het biedt tevens een *houvast* om effectief om te gaan met de levensbeschouwelijke pluraliteit. De eerdere term “interreligieus” kon immers geen plaats bieden aan niet-theïstische of andere, eerder filosofische zingevingsystemen.

Dergelijke verruiming sluit overigens ook beter aan bij een hedendaagse spirituele beleving, waarbij mensen in brede zin “emotioneel-cognitief en creatief bezig zijn met existentiële zaken en persoonlijke zingeving” waarbij vaak de hokjes van vastomlijnde tradities en godsdiensten worden doorbroken.

Waarde van verschillende tradities

Actief pluralisme is in feite een uiting van actief burgerschap. In het beste geval geeft het aanleiding tot een actieve dialoog, tot een platform waarin vrij gesproken kan worden en van waaruit mensen ondanks verschillen, toch kunnen komen tot overleg en samenwerking. Een dynamiek van ontwikkeling en ontmoeting is wenselijk en ook reëel.

Het is evident dat kwalitatieve inhoudelijke interacties aanmoediging verdienen, en dat we op het vlak van levensbeschouwing en religie dus verder kunnen gaan dan overlevering en zuiver patrimoniumbehoud.

In een model van ontmoeting en dialoog kunnen (en moeten) meerdere tradities en gezichtspunten een plaats krijgen. Want het is immers mogelijk om vanuit de diversiteit, vanuit *uiteenlopende* achtergronden, een constructieve bijdrage te leveren tot de verdere verdieping van ons menszijn en ons spiritueel bezig zijn als mens.

Het humanisme zou daarbij dan de rol kunnen opnemen van katalysator. In concreto als “humane expressie van engagement naar menselijke ontwikkeling” en in het geven van rekenschap van de menselijke conditie - de mens die wordt getypeerd door zijn beschikking over een grote graad van vrijheid, *waardoor* hij/zij precies in staat is tot conceptualiseren en interveniëren in de wereld. Het uiteindelijke doel is eigenlijk het vergroten van het menselijke potentieel.

Ook het verruimen van het begrip spiritualiteit (of het herijken van dit begrip) zodat de verhouding tot de natuur en de omgeving erin (opnieuw?) een plaats krijgt, naast de verhouding tot zichzelf en tot de medemens, kan een zinvol gevolg zijn. Op deze manier gezien kan interlevensbeschouwelijke dialoog en samenwerking zelfs een motor zijn om opnieuw stil te staan en zich te bezinnen over de draagkracht van de mondiale cultuur en het verder bestaan van onze natuurlijke biotoop, die immers een voorwaarde is voor ons voortbestaan als (menselijke) soort!

Actief pluralisme en de scheiding van Kerk en Staat

Grondwet

In een seculiere democratische rechtsstaat moet de grondwet ervoor zorgen dat de levensbeschouwelijke keuzevrijheid voor alle individuen en gemeenschappen wordt gegarandeerd.

De overheid moet globaal genomen *de voorwaarden* scheppen om mensen de kans te geven volgens hun eigen religieuze/levensbeschouwelijke overtuiging te leven – zonder daarbij uiteraard de rechten van anderen of de mensenrechten te schenden of mensen in een bepaalde richting te sturen (cfr. bekeren). Achterliggend principe is de gelijkwaardigheid van alle mensen en het vrijheidsbeginsel.

De scheiding van Kerk en Staat geldt als één van de fundamenteën van onze democratische rechtsstaat.

De Belgische grondwet van 1831 bevat vier artikelen betreffende de verhouding Kerk en Staat: de artikels 14 (dat handelt over de vrijheid van eredienst), 15 (dat bepaalt dat er geen dwang kan te pas komen bij de keuze), 16 (over de vrijheid van interne organisatie van elke eredienst) en 117 (over de bezoldiging van de bedienaren van de eredienst). Experts wijzen erop dat de wetten niet in strikte zin over scheiding spreken, maar eerder op een wederzijdse onafhankelijkheid wijzen. De concrete invulling van deze verhouding is dan ook geregeld voer voor discussie.

Na 1970 hebben vrijzinnig-humanistische verenigingen, in de wetenschap dat een volledige scheiding van kerk en staat in België wellicht niet realistisch was, vooral geijverd voor gelijkberechtiging. Pas vanaf 23 januari 1983 was er echt sprake van de eerste (beperkte) financiering van de niet-confessionele levensbeschouwing en nog eens een decennia later wordt de niet-confessionele levensbeschouwing grondwettelijk erkend.

In de praktijk blijkt het “neutrale” systeem aanleiding te geven tot een ongelijke behandeling van de verschillende erediensten en valt vooral de bevoorrechte positie van de katholieke kerk (nog steeds) op.

De scheiding van kerk en staat (of nog: van levensbeschouwing en overheid) zorgt wel voor volgende opsplitsing: enerzijds de publieke moraal, die geldt voor iedereen, anderzijds de levensbeschouwelijke moraal die men in het ideale zélf kiest en die “enkel van toepassing is voor de eigen gemeenschap of groep.” Wat de levensbeschouwelijke moraal betreft, ligt er dus (een volledige) keuzevrijheid bij het individu; geen enkele externe autoriteit kan boven dit autonomiebeginsel staan.

Maatschappelijke problemen en uitdagingen

Bij inhoudelijke debatten over de scheiding van Kerk en Staat of bij (inter)levensbeschouwelijke conflicten is het opvallend hoezeer mensen zich dikwijls blind staren op de sensationele conflicten en scheidingslijnen tussen erediensten en levensbeschouwingen. Experts menen dat de ware breuklijnen zich veelal niet

bevinden tussen religieuzen en niet-religieuzen, maar eerder tussen dogmatici (of fundamentalisten) en niet-dogmatici binnen elke levensbeschouwing of strekking. Met dogmatici kan men immers geen dialoog aangaan, het wordt al snel een monoloog.

Maar het heeft *zin* om eigenheid en verschil te erkennen, ook in een seculiere democratische rechtsstaat. Het volstaat niet om 'aparte ruimtes', zuilen of zones voor erkenning en beleving te creëren en het daarbij te houden. Men moet ook *daarbuiten* durven werken met en vanuit de eigenheid, omdat dit écht is en het kleurloze en vruchteloze ideaal van neutraliteit overstijgt.

Misschien lijdt veel van de vroegere beleidsvorming aan het euvel dat men 'de ander' beheersbaar en controleerbaar wilde maken: steek ze in een hokje en geef ze geld, dan zijn ze tevreden en hebben we er verder geen last van. Daarmee dreigen we 'de ander' op te sluiten, te fixeren en orchestreren we misschien ook een vorm van vervreemding die we eigenlijk niet wensen. Het feit is welbeschouwd dat elke mens, elke gelovige of ongelovige, uniek is en elke situatie, elke ontmoeting en elke dialoog, anders.

De overheid zou er dan ook vooral moeten voor zorgen dat mensen elkaar vanuit hun eigen sterktes en zwaktes kunnen en durven *ontmoeten*. In een vrij strak, verzuild systeem is dit erg moeilijk, want dan neemt men vooral engagement op en draagt men vooral verantwoordelijkheid binnen de *eigen* zuil, en niet zozeer er buiten.

Het is begrijpelijk dat we allen troost zoeken in duidelijkheid en zekerheden – dat typeert mensen nu eenmaal - en hoe onzekerder de tijden zijn, hoe sterker deze behoefte kan worden. Veranderingen, dialoog, uitwisseling: het kan alles weerstand oproepen en mensen met weemoed laten terugkijken naar en tijd waarin er nog een zeker overzicht bestond, waarin het sociale verkeer nog duidelijke spelregels leek te hebben en mensen dezelfde culturele gebruiken en religieuze opvattingen deelden.

Juist daarom zijn informatie, sensibilisering en vorming over levensbeschouwingen ook zo belangrijk. Overheden, onderwijs, maar ook het verenigingsleven en gezinnen dienen mensen, jong en oud, te helpen om met evoluties, invloeden en veranderingen en al zeker met de spanningen, nieuwe verwachtingen en eisen die nieuwe, dynamische samenlevingen met zich meebrengen, om te gaan. Anders dreigen mensen zich af te sluiten van hun omgeving en/of "de onbegrijpelijke wereld rondom hen heen."

Welke weg in de toekomst?

Einstein schreef reeds: "*Het is moeilijker om een vooroordeel te doorbreken dan een atoom te splitsen.*"

Sommigen menen dat onverschilligheid een wijdverspreide houding in onze samenleving is geworden: men mag niet meer enthousiast zijn, bewogen, bevlogen. Men mag niet opvallen, en al zeker niet in religieuze of levensbeschouwelijk opzicht. Impliciet gelden dan vooral volgende denkbeelden: levensbeschouwing is passé, iets voor softe wereldvreemde mensen die de ratio nog niet op waarde schatten of die hun

persoonlijke vrijheid liever negeren. Of sterker: gelovigen zijn achterlijken en bij uitbreiding is iedereen die iets met levensbeschouwing heeft dat zelfs...

Anderen lijken er dan weer eerder van overtuigd dat opvallen beter gebeurt via *consumptiegedrag*. Men mag niet zichtbaar zijn wat het levensbeschouwelijke betreft. Dat is cafépraat of iets voor achter gesloten huis, kerk- of moskeedeuren.

Je kan van mensen die wél geloven of een bepaalde levensbeschouwing genegen zijn, echter niet verlangen dat ze dit deel van hun identiteit achterlaten op het moment dat ze de publieke ruimte betreden. Dit is niet realistisch, en het zou bovendien nog saai zijn ook. Bovendien is het motief hiervoor meestal dat het monopolie van de (levensbeschouwelijke) meerderheid niet mag aangetast worden.

dat er een duidelijk onderscheid blijft bestaan tussen conventionele/morele en religieuze/levensbeschouwelijke regels. Uit onderzoek blijkt dat kinderen al op jonge leeftijd spontaan een onderscheid maken tussen beide soorten regels. Morele regels gelden voor *iedereen* en zijn vaak bij wet geregeld, terwijl religieuze/levensbeschouwelijke regels te maken hebben met een bepaalde visie over mensen, het leven en de wereld, en verbonden zijn aan welbepaalde religieuze tradities en levensbeschouwingen (bijvoorbeeld “geen seks voor het huwelijk”, niet werken op zaterdag,...)

Momenteel schijnen onze overheden nog niet in staat te zijn om verder te komen dan een *ideaal* van pluralisme, zonder er alle consequenties van te willen aanvaarden. Doorgaans wil men de invloed van ‘de anderen’ toch het liefst minimaliseren en leeft soms zelfs een zeer duidelijk, misschien vrij rigide visie, op hoe deze de anderen een plaats te geven in onze samenleving of hoe hen tegemoet te komen in hun wensen.

Voor zover religieuze of levensbeschouwelijke instellingen, organisaties of vertegenwoordigers gesubsidieerd of ondersteund worden, gebeurt dit momenteel vooral vanuit het recht op de vrije beleving (godsdienstvrijheid) en motiveert men/financiert men veel minder de interreligieuze of interlevensbeschouwelijke dialoog. Nochtans ligt hier een belangrijke sleutel als we het eilandgevoel willen doorbreken.

Onderwijs en Actief Pluralisme

Situatie in het onderwijs in België

In de Belgische grondwet is de vrijheid van onderwijs en hebben we te maken met het officieel onderwijs (georganiseerd door de overheid) naast het vrij onderwijs (georganiseerd door particuliere instanties). Deze scholen kunnen worden opgedeeld in confessionele scholen, waarbij de visie vanuit een welbepaalde

levensbeschouwing voorop staat (bij ons nog meestal de katholieke) en niet-confessionele scholen, (zoals bijvoorbeeld Steinerscholen of methodescholen).

Vanaf 1842 werd godsdienst in alle lagere scholen een verplicht vak, waardoor de katholieke gemeenschap minder nood voelde aan eigen scholen. Bij afschaffing van deze regel in 1878 werd dan toch een eigen schoolnet uitgebouwd en dit alles lag mee ten grondslag van de verzuiling van het onderwijs in ons land.

Men kan zich de vraag stellen of het huidige onderwijssysteem nog voldoende beantwoordt aan de maatschappelijke *noden*. En biedt het gros van de scholen van vandaag wel voldoende ruimte aan diverse levensovertuigingen, ruimte voor debat, of kennismaking met verschillende verhalen en tradities, zodat jongeren kunnen omgaan met hedendaagse vraagstukken en problemen in de samenleving?

Sommigen menen dat de verzuilde schoolnetten achterhaald zijn en dat we moeten evolueren naar een veralgemening van pluralistische onderwijsinstellingen. Er is bij jongeren de nood de eigen identiteit op een reflexieve manier op te bouwen en in functie daarvan zou dit zinvol kunnen zijn.

Een vak levensbeschouwing of interlevensbeschouwelijke projecten?

Er is al enkele jaren een heus debat gaande over de toekomst van de levensbeschouwelijke vakken op school, waarbij sommigen pleiten voor de invoering van een algemeen vak cultuurbeschouwing en die anderen zelfs ertoe brengt de vertrouwde indeling van ons onderwijssysteem (met name de netten) ter discussie te stellen.

Experts en onderwijspersoneel wijzen er (ondanks de problemen!) op dat zinvol is om zingevingsvragen een plaats te (blijven) geven op school. Een pseudo-neutrale houding dienaangaande is niet wenselijk en kan zelfs bijdragen tot een grotere ervaring van vervreemding, zinloosheid of doelloosheid. Door zingeving en levensbeschouwing te verbannen naar de privésfeer wordt bovendien teveel overgelaten aan de ouders of de keuze van de jongeren.

Om beter tegemoet te komen aan de maatschappelijke noden en het onderwijs dichter te laten aansluiten bij de maatschappelijke realiteit, en de nieuwe generatie kinderen en jongeren op te voeden aangepast aan de noden van een nieuwe wereld, lijkt het in de huidige situatie in elk geval aangewezen om *minstens* bijkomende projecten rond levensbeschouwingen in het onderwijs te lanceren. Dit vraagt

We gaan hier niet verder in op de voorstellen om het beleid terzake al dan niet grondig te hervormen (bv. het realiseren van meer pluralistische scholen) maar kijken hier even naar het onderwerp levensbeschouwing in de klas.

In de klasrealiteit zien leerkrachten voor wie dit relevant is, wat levensbeschouwing betreft, vooral een zekere rol voor henzelf weggelegd als informatieverstrekker en begeleider: het idee is om jonge mensen een stukje mee begeleiden op hun pad. Het is daarbij toegestaan (?), dat men dit doet vanuit de eigen innerlijke en levensbeschouwelijke motivatie en dus ook dat bepaalde inhouden worden meegegeven. Niet enkel de

leerstof uit het leerplan, maar ook een bepaald idee van burgerschap, het liefst actief burgerschap.

Gezien actief pluralisme *een uitingsvorm* is (of kan genoemd worden) van actief burgerschap, kan dit dan ook best gestimuleerd worden in de klas. Doelstelling is daarbij dan elkaar te stimuleren om na te denken over de eigen beweegredenen en waarden en hierover in gesprek te gaan of zelfs een debat aan te gaan. Daarbij moeten verschillende visies en interpretaties uiteraard aan de oppervlakte worden gebracht en openlijk besproken.

Natuurlijk is het zo dat jongeren zélf nog op zoek zijn naar hun eigen zingeving, naar hun plaats en doelen in het leven. Wat gebeurt in de klas moet dus vooral gericht zijn op informeren zodat de jongeren later zélf een geïnformeerde keuze kunnen maken. Het gaat daarbij weliswaar steeds om een oefening waarbij men voorzichtig te werk moet gaan. Maar jongeren leren hiermee ook wat levensbeschouwing betreft, open, empathisch, aandachtig maar ook kritisch, leergierig en communicatief te zijn.

Het curriculum opvullen met theorieën of geschiedenis terzake is eigenlijk zoveel als de jongeren tekort doen en hen instrumenten ontzeggen om zich in het verdere leven uit de slag te trekken en te leren samenleven met andersdenkenden.

Sociaal-cultureel werk en Actief pluralisme

Welke rol kan het verenigingsleven opnemen?

Onderzoek wijst uit dat het verenigingsleven mensen positief stimuleert: het zorgt doorgaans voor meer persoonlijke ontplooiing (zelfontplooiing), maatschappelijke betrokkenheid, verantwoordelijkheidszin, sociale cohesie en meer positieve aandacht voor de medemens. Mensen die actief zijn in het verenigingsleven hebben bovendien een positiever mensbeeld (minder vijandig, minder gevoelens van onveiligheid). Via het verenigingsleven groeit bij deelnemers meer besef en (h)erkenning van wat we met elkaar gemeen hebben

Een dynamisch verenigingsleven dient ook interesse te tonen voor de *levensbeschouwelijke dimensie* in ons menselijk bestaan. Alleen al het openstellen van de eigen activiteiten en werking voor andersdenkenden, is daartoe een goede stap. Want ook mensen met een 'andere' levensbeschouwelijke of filosofische achtergrond kunnen belangstelling hebben in bepaalde aspecten van jouw vereniging of kunnen via dialoog bijdragen aan de verdieping of explicitering van de eigen visie. Wie op een constructieve manier via projecten of bijzondere inspanningen, aandacht geeft aan het samenwerken of dialogeren met leden van andere culturele of religieuze/levensbeschouwelijke ideeën, verdient dan ook ondersteuning vanwege de overheid.

Interlevensbeschouwelijke ontmoeting of samenwerking is in feite een specifieke invulling van intercultureel

werken. In veel gevallen zijn de betrokkenen leden van ‘andere’ levensbeschouwingen immers migranten, nieuwkomers etc.. De reden hiervoor is niet ver te zoeken: de ‘integratie’ van heel wat nieuwkomers of ‘allochtonen’ verloopt vaak grotendeels via religie, het is in die zin een goeie invalshoek.

Het heeft gewoonweg weinig zin om dergelijke aspecten die zo gewichtig zijn voor de identiteit van de betrokkenen, te willen negeren of verbannen: men kan ze beter creatief aanwenden!

Actief pluralisme via het middel van interlevensbeschouwelijk werken en samenwerken kan een krachtig instrument zijn in de strijd tegen *verzuring en onverschilligheid* in de samenleving. Want waar we door individualisering en ontkerkelijking veel van ons maatschappelijk weefsel verloren, biedt de huidige situatie nieuwe kansen. Uiteraard is het evenwel niet de bedoeling om elkaar hierbij te bekeren of overtuigen, laat staan bewust mee te werken aan een religieus reveil. Het gaat eerder om erkennen en zichtbaar maken.

Organisaties met een levensbeschouwelijke opdracht of thematische activiteiten terzake kunnen bijdragen aan het informeren, via samenwerkingsprojecten met de overheid (bv. bezoeken en informeren van mensen), het onderwijs (workshops of uiteenzettingen of klasbezoeken) of middels andere, meer creatieve vormen van ontmoeten en uitwisselen - al dan niet via projecten.

Visies op het omgaan met levensbeschouwelijke diversiteit

“De grootsheid van een mens ligt niet in het feit dat hij de wereld kan veranderen, maar dat hij zichzelf weet te veranderen.” (Mahatma Gandhi)

Actief pluralisme is in het beste geval een praktijk waarin mensen zichzelf durven zijn en elkaars grenzen aftasten. Zo kan men elkaar pas echt goed leren kennen. Het heeft te maken met het elkaar zichtbaar, hoorbaar maken. Om zichtbaarheid te creëren zijn evenwel soms compromissen nodig. Onterecht menen mensen soms dat het sluiten van compromissen erin dreigt te resulteren dat ze zichzelf zullen verliezen (hun identiteit moeten opgeven).

Actief pluralisme gaat enkele stappen *verder* dan het louter erkennen van elkaars eigenheid. Men moet ook andere vaardigheden bezitten of verwerven: actief kunnen luisteren naar elkaar, naar de ideeën, problemen en twijfels van anderen. Vandaaruit krijgt men inzicht in wat men elkaar te bieden kan hebben en wordt samenwerken mogelijk. Via erkenning kan men op termijn duurzame samenwerkingsprojecten realiseren tussen mensen van verschillende levensbeschouwelijke signatuur (en ook ongebonden individuen) – wat zeker een pluspunt is in tijden waarin mensen zelden levenslang lid blijven van een bepaalde vereniging of vaak ‘zoekende’ zijn.

Men mag de autoriteit van religieuze of levensbeschouwelijke leiders voor veel gelovigen hierbij niet onderschatten. Zij kunnen mensen voeden met inhoudelijke ideeën en vraagstellingen - ook wat openheid naar andersdenkenden en actief pluralisme betreft. Ze kunnen er mee helpen op wijzen dat, wat alledaagse maatschappelijke situaties of bijzondere problemen betreft(zoals het omgaan met relaties, met voedsel,

maar ook beslissingen inzake het levenseinde, ...) verschillende visies mogelijk zijn.

Dit bespreekbaar maken hoeft helemaal niet te leiden tot een terugkeer naar oude dogma's, maar kan juist interessante inzichten en perspectieven opleveren voor een verrijking van het maatschappelijk debat of de eigen, persoonlijke zingeving.

A la limite kan men zich zelfs de vraag stellen of individualisering en globalisering er op termijn niet (vanzelf?) eerder voor zullen zorgen dat elementen uit diverse levensbeschouwingen en religies in de hoofden en harten van mensen meer vermengd geraken. Zullen er vanzelf (nog) meer kruisbestuivingen en persoonlijk samengestelde combinaties worden gecreëerd, gebaseerd op wat individuele mensen zelf zinvol en aantrekkelijk vinden? (het zgn. "shop-gedrag") Dit is vrij waarschijnlijk.

In elk geval krijgen levensbeschouwelijke tradities of elementen ook een specifieke kleur navenant de maatschappelijke context waarbinnen ze zich verder ontplooiën. Hierbij zullen de eigen lokale culturele tradities en het sociale leven, op hun beurt ook onvermijdelijk verrijkt worden met externe elementen.

Uiteindelijk ontsnappen we toch nooit aan het *samenleven en de wederzijdse beïnvloeding* die dit met zich meebrengt. Samenleven in verschil is zelden eenrichtingsverkeer! Veranderingen moeten dus ook komen uit onszelf, en worden niet gegenereerd (in het beste geval wel gefaciliteerd) vanuit de maatschappelijke structuren, politieke agenda's of intellectuele concepten. Het zijn steeds mensen zélf die de kracht uitmaken van maatschappelijke veranderingen - ook wat het omgaan met het levensbeschouwelijke betreft.

We hebben dus eerst zelf *de wil* nodig om de dingen anders te bekijken en in onszelf op zoek te gaan naar antwoorden. Dan kunnen we veranderingen accepteren en integreren en 'anderen' met een andere houding tegemoet treden.

Visie van HVV over het omgaan met pluralisme

Visie HVV

Een pluralistische samenleving zorgt gegarandeerd voor een reeks uitdagingen. Er stellen zich grote en kleine probleempjes van onder meer praktische aard, waarop we niet altijd meteen een antwoord hebben of waarbij we twijfelen over wat het goede antwoord is. Enkele bekende voorbeelden: Moeten scholen en verzorgingsinstellingen rekening houden met voedselvoorschriften, en zoja, hoe véér moeten ze daarin gaan? Kan het onderwijs het best toestaan dat moslimmeisjes een hoofddoek dragen in de klas, met het risico dat de meisjes wegblijven, of kunnen we toch maar beter gewoon levensbeschouwelijke tekens voor iedereen verbieden? Willen we religieuze feestdagen van niet-westerse tradities erkennen en de mensen een dag vrijaf geven en gebeurt dit dan ter vervanging van bijvoorbeeld een katholieke feestdag?

Volgens HVV moeten we er in elk geval van uitgaan en ook aanvaarden dat het religieus en levensbeschouwelijk landschap *blijvend divers* van karakter is. En bijgevolg dat er, al dan niet spontaan, wisselwerking en interactie ontstaat tussen uiteenlopende groepen en visies - een wellicht welgekomen dynamiek.

Ons idee is dat iederéén uiteindelijk het recht heeft verschillend ('anders') te zijn, ook wat het levensbeschouwelijke betreft, maar dat we altijd ook verbonden zijn via ons menszijn; en dat we bovendien als burgers verbonden zijn door "het burgerschap van gemaakte afspraken." Maar: deze afspraken kunnen zélf ook het voorwerp van gesprek en debat worden, en ook dit moeten we kunnen aanvaarden. Het kan zeker als bedreigend of verstorend worden beleefd wanneer de consensus wordt doorbroken. Orthodoxe of conservatieve stromingen in een samenleving zullen daar beslist niet blij om zijn. Maar wanneer de wereld steeds meer een 'global village' wordt, is het evident dat samenlevingen van uitzicht veranderen en dat de nieuwe (en ook 'oude') leden de regels of gebruiken in vraag durven stellen of deze misschien zelfs willen heronderhandelen.

Wat we allereerst nodig hebben is waarachtige ontmoeting en dialoog en de omkadering om deze mogelijk te maken. Want dan pas kunnen we achterhalen waar de noden, verwachtingen en pijnpunten te situeren zijn. Tenminste indien we niet vanuit een paternalistische opstelling de 'anderen' willen helpen, beoordelen of tegemoet komen (waarbij we veel kans lopen dat met onze goede bedoelingen toch tot kwetsende, onrealistische of weinig relevante voorstellingen of oplossingen voor pijnpunten in het samenleven komen). We moeten de 'ander' leren kennen en dus ook luisteren naar de verhalen. Zo ontstaat een correct, genuanceerd beeld in plaats van een opeenstapeling van culturele clichés, religieuze slogans en een zich in stand houdende beeldvorming op basis van berichtgeving uit de (vaak op sensatie beluste) massamedia.

Projecten en voorbeelden (eigen projecten, samenwerkingsprojecten of projecten van derden)

De beste manier om interlevensbeschouwelijk te werken is elkaar zichtbaarheid te geven of gunnen. Dit kan via allerhande relevante thema's en werkvormen.

Sommige thema's zijn alledaags (onderwijs, werkvloer, voeding), andere hebben te maken met de menselijke kwetsbaarheid of eindigheid (ziekte, leven en dood, overgangsmomenten,...)

In sommige projecten zullen het de vrijzinnigen zijn die voortrekkers zijn, in andere nemen de gevlogten het voortouw. Uitgangspunt is steeds het zoeken en opzoeken van dialoog en samenwerking en dus het vermijden van fixatie op verschilpunten en spanningen (wat niet betekent dat hier geen plaats voor is).

HVV meent in elk geval dat het zinvol is om de zoektochten naar persoonlijke en collectieve zingeving te ondersteunen en/of onder de aandacht te brengen. Het is een manier om een onderwerp dat soms een taboe kan zijn, aan te snijden en tevens een methode om de eigen visie en waarden verder te onderzoeken en verdiepen .

En het is vooral ook een hulpmiddel om te komen tot een betere, warmere samenleving in diversiteit.

Een greep uit de projecten (actuele of reeds afgesloten projecten):

- Werkgroep Interlevensbeschouwelijke Dialoog Antwerpen: “Dialoog als brug naar de toekomst” (colloquium in het Vrijzinnig Ontmoetingscentrum te Antwerpen, nu Karel Cuypershuis) met een dialoog tussen vertegenwoordigers van zeven verschillende levensbeschouwingen periode 1993-2004
- Gesprekscyclus “Wat met God?”, samenwerking van KAV en HVV met levensbeschouwelijke vertegenwoordigers van diverse strekkingen, over verschillende Vlaamse lokaties (2002-2003)
- Interfaith-bezoeken in Antwerpen: bezoeken door (buitenlandse) jongeren en geïnteresseerden aan religieuze of levensbeschouwelijke centra of instellingen, met uitleg ter plaatse (in 2002 en 2004 o.a.)
- Dag van de levensbeschouwingen in West-Vlaanderen: ontmoetings- en uitwisselingsproject rond levensbeschouwing, met de leerlingen van het lager onderwijs of laatstejaars van het secundair onderwijs (ongeveer sinds 2001)
- Axcent vzw in Brussel, interlevensbeschouwelijk centrum in Brussel, dat onder meer al een geslaagde interlevensbeschouwelijke maaltijd verzorgde met infostanden, <http://www.axcent.org>
Axcent ontstond als pluralistische vzw begin 2004
- Initiatief Cordoba aan de Schelde, levensbeschouwelijke wandelingen i.s.m. de stad Antwerpen (Atlas i.s.m. Vormingplus) (sinds 2006)
<http://www.antwerpen.be/eCache/ABE/80/23/803.Y29udGV4dD04MDM0MTA2JnA9MTU4ODk.html>
- Project Dar Es Salaam, Huis van de vrede, met gespreksavonden, een samenwerking tussen vzw Motief, Samenlevingsopbouw Stad Antwerpen, Vormingplus Antwerpen, ACW, Federatie Marokkaanse Verenigingen, VOEM, Kifkif, Unie Turkse Verenigingen, Atlas Ontmoetingsruimte, Internationaal Comité. Met steun van de Stad Antwerpen (vanaf 2008)
Zie onder meer <http://www.vormingplusantwerpen.be/dar-es-salaam/dialoog1.html>
- Project Raakpunten en verschillen – convergences et divergence, samenwerking tussen HVV, ACW, Women vzw, Dialogue & Partage, Internationaal Comité en vrijwilligers, (2008-2009) zie onder meer <http://www.h-vv.be/Gestreek/Raakpunten-verschillen> en <http://www.h-vv.be/Raakpunten-en-Verschillen>
- Project Week van de Religies & Levensbeschouwingen in de provincie Antwerpen, met KMS, HVV, ACW, Atlas, Baha'i, joodse, protestantse, boeddhistische deelnemers/vertegenwoordigers,

BzN/VPID, zie o.a. site www.weekvandereligies.be

Overige initiatieven – voorbeelden

Hieronder nog een greep uit projecten en initiatieven omtrent levensbeschouwelijke uitwisseling, vergelijkend onderzoek, interlevensbeschouwelijk samenwerken etc.

- Pantheonprijs voor actief pluralisme en interlevensbeschouwelijke dialoog (uitgereikt door het pantheoncomité van de Faculteit Vergelijkende Godsdienstwetenschappen Antwerpen)
- School voor Comparatieve Filosofie Antwerpen, www.scfa.be die heel toepasselijk als baseline heeft “Ik ben een burger van de wereld” (Erasmus)
- SPES-forum, <http://www.spes-forum.be> ; bepaalde projecten van dit forum dat als doel heeft om bezieling en spiritualiteit als publiek goed voor zoveel mogelijk mensen toegankelijk te maken en acroniem voor SPiritualiteit in Economie en Samenleving.
- Maand van de spiritualiteit op <http://www.maandvandespiritualiteit.be> website met evenementenkalender, gegroeid vanuit de grote belangstelling en vele activiteiten over spiritualiteit en zingeving
- Website van Volkskunde Vlaanderen om zicht te krijgen op de rijkdom aan tradities in onze samenleving. <http://www.tradities.be/tradities.php>
- Website Kerkwerk Multicultureel Samenleven, www.kms.be o.a. hun project CD ‘Profundis’, Unieke muzikale kennismaking met levensbeschouwelijk Vlaanderen

Bronnen

Wikipedia, Vrije online Encyclopedie

De wereld, mijn (t)huis, Marc Campine, VUB Press, 2008

De culturele eeuw, Rik Pinxten & Koen De Munter, Houtekiet, 2006

Scheiding van Kerk en Staat of actief pluralisme?; Paul De Hert en Karen Meerschaut (ed.), Intersentia,

2007

Cultuurfilosofie, Edith Brugmans (red.), Open Universiteit Nederland, 2002

Pluralisme in het onderwijs in Europa, D. De Neve, H. Gevaert, M. Heijlen, Y.J.D. Peeters (red.), Raad van het Pluralistisch Onderwijs, VUB Press, 1997

Ander geloof, Steve Stevaert, DF/Leuven, 2005

De verloren droom van Pieter Gillis, Joris Tulkens, Davidsfonds/literair, 2010

Actief pluralisme: zichtbaar samenleven en zingeven – Vrijzinnig Humanisme van de Verlichting tot nu en verder, Bieke Adriaenssens (2007-2008), Thesis ingediend aan de UGent, opleiding moraalwetenschappen

Tolerantie en actief pluralisme, Guido van Heeswijck, Klement/Pelckmans, 2008

Het plezier van het zoeken, Rik Pinxten, Houtekiet, 2011

UVV-info, nummer oktober 2011, Dossier-artikel over de lessen levensbeschouwing

Website HVV, www.h-vv.be

Website UA, Centrum Pieter Gillis (o.a. beginselverklaring en toelichting erbij) + *Pieter-Gillis Lezing* door Chris van der Heijden met een introductie door Patrick Loobuyck (05/2011)

http://www.ua.ac.be/main.aspx?c=*PIETERGIL&n=19903

Website Liberales, www.liberales.be (boekbesprekingen, o.a. door Ludo Abicht en Dirk Verhofstadt)

Website organisatie Kifkif, www.kifkif.be (o.a. verslag van activiteiten)

Website Centrum voor islam in Europa van de UGent, <http://www.flw.ugent.be>

Website Dick Wursten, leerkracht / inspecteur protestants-evangelische godsdienst, www.dick.wursten.be

Website gemeenschapsonderwijs (GO!), www.g-o.be

Website De Morgen, www.demorgen.be

Overige tips

Interreligieuze feestkalender “Feesten met de Buren” om mensen attent te maken op het interreligieuze

karakter van onze samenleving door vermelding van de vele religieuze feest- en hoogdagen die andersdenkenden door het jaar heen vieren (publicatie en idee van KMS)

[http://www.kms.be/nieuw.php?menu_id=32#Jaarkalender Feesten met de buren 2012](http://www.kms.be/nieuw.php?menu_id=32#Jaarkalender_Feesten_met_de_buren_2012)

Viering Chinees nieuwjaarsfeest in Antwerpen (met de steun van stad Antwerpen), o.a.

<http://www.maanfeest.be/maanfeest.html> en http://www.tradities.be/tradities_detail.php?id=42

Website Thomas, godsdienstonderwijs KULeuven <http://www.kuleuven.be/thomas/>

Website Motief, vormingsinstelling voor Geloof en samenleving, <http://www.motief.org>